

ЕКАТЕРИНА ДАСКАЛОВА

АЛЕКСАНДЪР БЛОК ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В ПОЕМАТА „ВЪЗМЕЗДИЕ“

В новата руска литература се набелязват цяла редица произведения, които разработват български теми, породени от братска любов и симпатии към страдащия български народ и неговите борби за освобождение. Още великият Пушкин в повестта си „Киржали“ (1834) изобразява като главен герой българин. След него А. Ф. Велтман обръща погледа си към българското средновековие — Райна Королевна болгарская (1843).

Но интересът към нашата родина в руската литература се разраства особено към средата на миналия век, когато след Кримската война нашето революционно-освободително движение навлезе в нова решителна фаза и се стигна до Априлското въстание — 1876 г. и Освободителната руско-турска война (1877—1878). Героичният порив на българския народ, неговите страдания и горчива робска участ намират жив отклик сред най-значителните руски писатели. Хуманистът демократ Тургенев¹ (1860) посвети на патриотичната българска интелигенция най-известния си роман „Накануне“. По-късно, по време на жестокото потушаване на въстанието в Батак, Перуцица, Брацигово и др. той написва стихотворението си „Крокет във Виндзор“ (1876 г.) — изобличителен документ за лицемерието на аристократична Англия, допуснала нечути произволи на турците.

Лев Толстой² — участвувал в боя при Силистра (по време на Кримската война), Достоевски³ („Дневник на писателя“ за 1876 и 1877 г.), Хомяков и др. изразиха дълбокото си възмущение от ужасите и кланетата на деца и девойки и издигнаха глас в защита на обагрената с невинна кръв българска земя. Картини от робското страдание на българите рисува и Полонски („Туда“, „Болгарка“, „Видение Османа“), който мечтаел сам да вземе участие в извоюването на тяхната свобода. Всеволод Гаршин се роди като писател в България, където идва като доброволец в руската армия. Към „българския въпрос“ взема отношение и А. П. Чехов⁴. В някои от ранните си разкази (по време на Освободителната война Чехов е бил на 19 г.) той отразява съществени моменти от отношението на Русия към българския народ („Кореспондент“ — 1882), изказва съжаление за малката братска страна, изпаднала наскоко в ръцете на антируските немски династии („Шведски кибрит“ — 1883).

¹ Вж. проф. В. Велчев. Иван Сергеевич Тургенев и България, сп. „Език и литература“, 1955 г., кн. 6, стр. 44.

² Вж. Г. Константинов. Лев Толстой и България, София, 1929 г.

³ Вж. Г. Германов. Достоевски за България, сп. „Септември“, 1956 г., кн. 2, стр. 154.

⁴ Вж. Т. Боров. Чехов в България, София, 1955 г.

Тук става дума, разбира се, за съвременници на Руско-турската война, откликнали се непосредствено на големите събития. Но българските теми в руската литература не изчезват и по-късно. Те привличат вниманието и на писатели от съветската епоха, когато се създадоха условия за углъбяване на традиционните руско-български връзки.

Към тая редица от имена на изтъкнати руски писатели — защитници на българската национална кауза — се прибавя и името на Александър Блок (1880—1921 г.). Блок е от онези руски поети, които израстват на границата „между две всемирно-исторически епохи — епохата на буржоазията и епохата на социализма“ (Ленин). Неговата поезия е сърдечна изповед на човек, намерил сили в себе си да отрече загниващия стар свят и буржоазна култура, на която сам той е отдал дар в символистичния период от творчеството си и да излезе на широкия път на новото време. Устремът към бъдещето, към революционно разрушение на старото в името на новия живот „справедлив, чист, весел и прекрасен“¹ чертае основната линия на Блоковото творчество, въпреки многобройните колебания и отклонения в него. Сам Блок определя творческия си път като „път сред революции“².

Авторът на знаменитата октомврийска поема „Двенадцать“, на изобличителната ода „Скити“, на пророческите „Ямби“, който е известен и обичан поет в България, е показал отзивчивост към нашия народ в една от най-значителните си творби. В голямата си автобиографична поема „Възмездие“ той е възсъздал художествено момент от Руско-турската война — 1877—1878 г. — завръщането на руската армия, взела участие в освобождението на България от отоманско иго. Тази непроучена досега страна от творчеството на Блок дава повод да се проследи по-обстойно отношението на поета към едно така важно събитие из историята на българския народ. Преди да преминем към осветляването на набелязаната тема, нека да изясним най-напред каква е идейно-художествената същност на поемата „Възмездие“ и какво е мястото на тази творба в цялостното творчество на поета.

★

Поемата „Възмездие“ (над която Блок работи до края на живота си, без да успее да я довърши) е замислена в 1910 г., а главните ѝ части са написани през 1911 и 1916 г. В историята на руското общество това е един от най-мрачните периоди. След разгрома на Първата руска революция настъпва време на политическа реакция, на обществени депресии, на военни приготовления, на разложение и гниене на буржоазната култура — „едно от най-безславните и позорни десетилетия в руската литература“³, което Ленин охарактеризира като отричане от неотдавнашното освободително движение и обливането му с кал⁴. За разлика от поетите декаденти, обхванати от песимизъм, безперспективност и шовинизъм, Блок взема позиция, близка до народа, дълбоко се размисля над проблемите на обществения живот и става все по-непримирим към окръжаващата го действителност. В тия времена на пределно изострени социални про-

¹ А. Блок. Россия и интеллигенция. Берлин, 1920, стр. 140.

² Дневник А. Блока (1917—1921). Ленинград, 1928, стр. 146.

³ Вж. М. Горький. Разрушения личности. Сб. Литературно-критически статии.

ТИХЛ, 1937, стр. 56.

⁴ В. И. Ленин. Съчинения, изд. IV, 1948, т. 16, стр. 107.

творечия, той чувствава с необикновена сила идването на революцията, нейната спасителна за Русия мисия. „Ние сме в навечерието на велик бунт — пише той в 1908 г.¹ . . . Русия, изтръгнала се от една революция, жадно гледа в очите на друга“.²

Съзнаването за настъпващите световни промени избистря политическия поглед на поета и допринася за развитието му като художник. Много показателен в това отношение е интересът на Блок към прогресивния печат. Той се изказва ласкаво за болшевишкия вестник „Звезда“³, сътрудничи в Горкиевото списание „Летописи“ — единствен легален орган, водещ пропаганда против войната — участва в редица сборници, издавани по инициатива на Горки. Отхвърлил теоретичните канони на символизма, поетът утвърждава „че изкуството е длъжно да изобразява живота и да проповядва нравственост“⁴. На тая основа в творчеството му нахлуват теми, свързани с въпросите на обществото, със съдбата на Русия, на народа и интелигенцията.

Поетически синтез на постоянните размисли на поета за своето време е поемата „Възмездие“. Сам авторът ѝ съзнава, че тя е плод на художническото му преустройство към все по-тясно сближение с жизнените проблеми на съвременността. В 1911 г. той пише до майка си: „Чувствавам, че у мен накрая, в 31-та ми година, се е извършил много важен прелом, който се е отразил и върху поемата („Възмездие“ — Е. Д.) и в моето чувство за света. Мисля, че и последната сянка на „декадентството“ е изчезнала“⁵. И наистина в тази бележита творба „пълна с революционни предчувствия“, както сам я нарича авторът ѝ, са се отразили най-пълно възгледите му на поет-гражданин, на поет-патриот и демократ. По думите на Блок „тя е пропита с яростна ненавист към царското правителство и реакционната черносотническа преса“.⁶

Поемата е замислена в автобиографичен план. Според първоначалния ѝ замисъл тя е трябвало да изобрази индивидуалната съдба на бащата на поета. Впоследствие замисълът ѝ се разраства и в нея се разгръща върху обществено-битова историческа рамка животът на няколко поколения от едно дворянско семейство. Поетът е трябвало да проследи върху примера на едно семейство „как се развиват звената на една верига от рода“, как „във всяка издънка зрее и се отлага нещо ново и нещо по-остро — с цената на безконечни загуби, лични трагедии, жизнени неуспехи, крушения и т. н.“⁷ Чрез образа на бащата той е искал да покаже духовно силен, но опустошен вътрешно човек, който не умее да се приспособи към живо и реално дело и остава в затворения кръг на индивидуализма. Неговият син, наследил благородните стремежи на бащата, но ограничен от околната среда, също не е могъл да придвижи живота напред, въпреки че по замисъла на автора е трябвало да загине на бари-

¹ А. Блок. Собрание сочинения, т. т. I—XII, Л. 1932—1936, т. VIII, стр. 44.

² Пак там, т. XII, стр. 34—35.

³ В дневника си на 4 март 1912 г. Блок записва: „Благодаря на Горки и даже на „Звезда“. След естетизма, футуризма, аполонизма, библиофилството — замириша на настояще (Дневник А. Блока 1911—1913), стр. 85.

⁴ Тази фраза на Блок из недошло до нас писмо до С. Городецки, цитира последния в своето писмо — отговор до Блок (вж. Вл. Орлов. А. Блок. Очерк творчества, Москва, 1956 г., стр. 106).

⁵ Письма Александра Блока к родным, т. II „Academia“, 1932, стр. 124.

⁶ Пак там, стр. 187.

⁷ А. Блок. Возмездие. Предисловие. Сочинения в двух томах, Москва, 1955. т. II, стр. 478—489.

кадите в 1905 г. Истинското историческо възмездие над съществуващия строй, погубващ човешката личност, е трябвало да се даде от подрастващото поколение — новата обществена сила. Тази мисъл е vyplътена в епилога към произведението, в който Блок е искал да изобрази младенец, люлян в скута на майка си — проста селска девойка. Закърмен със свободолюбие и омраза към потисничеството, синът повтаря след майка си: „И я пойду навстречу солдатам... и я брошусь на их штыки... И за тебя, моя свобода, взойду на черный эшафот!“¹ По такъв начин въпросът за формирането на човешката личност и отношението ѝ към обществото, поставен в центъра на поемата, се разрешава в полза на общественото начало. „Поемата означава преход от личното към общото — ето главната ѝ мисъл“ — така формулира самият Блок основната идея на творението си (Записные книжки, 1916 г.).

В композиционно отношение разглежданото произведение е трябвало да се състои от три големи глави и епилог. Действието на всяка глава е поставено в рамките на големи исторически събития. Животът на Русия и Полша 1860—1880 г., победоносцевата реакция, революционното брожение, барикадите — 1905 г., Цушима и 9 януари — такъв е грамадният исторически обсег на Блоковия замисъл. Необходимо е да се подчертае, че историята в поемата „Возмездие“ не играе роля само на фон². Историческата смяна на лица, събития, настроения и подчинение на генералната тема на Блок — темата за надигащата се революция „музиката на бъдещето“ — както я нарича поетът.

Едно от ярките събития в изображението на Блок е Руско-турската война — 1877—1878 г., която донесе националното освобождение на България. На нея са посветени около 130 стиха от поемата, чрез които бележитият руски поет здраво свърза името си със съдбата на нашия народ

I

Към художественото пресъздаване на Освобождението на България Блок пристъпва във връзка със задачата да очертае онака обществена обстановка, в която се започва историята на дворянското семейство. Това е предмет на първа част на поемата, чието действие „се развива през 70-те години на миналия век на фона на Руско-турската война и народно-волческото движение“³ Тук, наред с личната съдба на главния герой — „бащата“ е обрисувана битът на столичната интелигенция в глухите победоносцевски години, характерните за епохата политически веяния в лицето на славянофилите, либералите, nihilistите, народovolците; дадени са отделни картини от тайно революционно събрание на „Народна воля“ и на покушението на Александър I. Най-голямо място е отделено на Освободителната руско-турска война. Поетът е взел за художествен обект само един епизод от нея — завръщането на руските войски в Петербург през септември 1878 г., но това не му е попречило ни най-малко да обърне погледа си към театъра на военните действия — България. За това го импулсират и току-що завоюваните победи на българския народ в

¹ Пак там, стр. 480.

² Въпросът за характера на Блоковия истокизъм е осветлен всестранно от Вл. Орлов — Александър Блок. Очерк творчества. Москва, 1956, стр. 143, 165, 166, 167, 168.

³ А. Блок. „Возмездие“ (Предисловие). Соч. в двух томах, т. I, стр. 479.

Балканската война (1912—1913 г.) — падането на Одрин и Люле Бур-
с, — събития, прославили страната ни по цял свят.¹

За българската част Блок е оставил подробен план. От него се вижда,
че в творческия замисъл на автора влизат не само радостта от победата,
но и споменът за тежките изпитания на боя: „Зад тях са Плевен, Шипка,
Горни Дъбник. . ., но зад тях са още гладът, дрипите, спускането по
снега през Балкана, кървавите рани, студът, смъртта. . .“²

За осъществяване на замисъла спомага обилният исторически материал,
който поетът е използвал при подготовката си за поемата: сведения на
съвременници от тази епоха, художествени произведения от времето на
Освобождението, документални исторически извори.

Първи впечатления за Руско-турската война, както отбелязва Вл.
Орлов³, Блок е могъл да получи от разказите на своите близки⁴, най-
вече от семейните предания на Бекетови — семейството на неговата
майка, където той израства. Старият Бекетов, ректор на Петербургския
университет, обществен деец, се е движел в среди с подчертани славяно-
филски убеждения и сам се е отнасял съчувствено към южно-славянското
освободително движение. Не случайно в поемата той участва като исто-
рическо лице, заедно с горещите защитници на българската кауза — До-
стоевски, Полонски, Салтиков-Шчедрин. Ето една от картините из жи-
вота на отбраното петербургско общество, която ни дава основание за
такова твърдение:

На вечерах у Анны Вревской
Был общества отборный цвет.
Больной и грустный Достоевский
Ходил сюда на склоне лет
Суровой жизни скрасить бремя,
Набраться сведений и сил
Для „Дневника“. (Он в это время
С Победоносцевым дружил).
С простертой дланью вдохновенно
Полонский здесь читал стихи.
Какой-то экс-министр смиренно
Здесь изповедывал грехи.
И ректор университета
Бывал ботаник здесь Бекетов,⁵

Като се имат предвид всестранните културни интереси на Блок и ши-
роките му връзки с изтъкнати дейци на изкуството от неговото време,
може да се предполага, че той е познавал добре някои художествени
произведения, посветени на българската освободителна борба. В приве-
дения пасаж се споменава за „Дневникът“ на Достоевски, известен с
потресните си описания на турските зверства и за стиховете на Полонски,
който спечелва популярност в Русия, особено със стиховете си за Бъл-

¹ На 4 октомври 1912 г. Блок отбелязва в дневника си: „Сърбия и България
също започнаха война с Турция“ (Дневник А. Блока, 1911—1913, Ленинград, 1928,
стр. 118).

² А. Блок. Планы поэмы. Соч. в двух томах. Москва, т. I, стр. 666.

³ Вж. А. Блок — Полное собрание стихотворений в двух томах. Вступительная
статья, ред. и примечания Вл. Орлова, Ленинград, т. I, 1946, стр. 670.

⁴ По всяка вероятност за отзивчивостта на поета към нашата страна са допри-
несли и близките му родствени връзки с големия руски учен Менделеев — (баща на
жена му Л. Д. Менделеева), който, както е известно, е бил един от активните дейтели
за освобождението на южните славяни.

⁵ А. Блок. Возмездие, Сочинения в двух томах, т. I, стр. 499—500.

гария. (С последния Блок се е познавал лично и е изпитал поетическото му влияние).

Биха могли да се потърсят допирни точки и с творби от изобразителното изкуство, макар че поетът не е засвидетелствувал писмено такава връзка. Съвременник на Репин, Верещагин, Маковски, обезсмъртили в картини българската национална борба, Блок не е могъл да не изпита силата на художественото им внушение, когато става дума за събитие с такъв грамаден обществен резонанс. Заслужава във връзка с това да се спрем по-специално на картината на Репин „Встреча войск“ (1878 г.), която в много отношения е сходна със замисъла на Блок. В дните на всенародни тържества, по случай успешното завършване на войната, великият художник замисля голяма композиция на тема: срещата на победоносните войски с народа в Петербург. За намерението си той подробно пише на Стасов: „Мен ми се иска да нарисувам посрещане на войската, нали това е прекрасна тема, а и представям си я великолепно!... Бронзовите лица на войниците се смесили с публиката от роднини и познати, по лицата възторг, радост, наоколо цветя, по щитовете букети и цял дъжд от букети се сипят от прозорците, навсякъде привети, публика от всякакви слоеве и смес от всякакви костюми. Живописно! Възторжено!...“¹

И наистина картината (останала обаче недовършена, а само в ескиз) отразява това празнично настроение, за което художникът пише в писмото си. Тя изобразява огромна триумфална арка, много и разноцветни знамена, пристигащата победоносна армия и множество посрещачи — всичко това наситено с много светлина и богатство на цветове². Не е безинтересно да се каже, че подобна колоритна картина срещама и у Блок. Ето:

Смотри: у каждого солдата
На штык надет букет цветов!
У батальонных командиров —
Цветы на седлах, чепраках,
В петлицах выцветших мундиров,³
На конских челках и в руках...⁴

Не без основание съветският изследовател на Репин — Зилберъщейн, изразявайки мисълта за въздействието на Репиновия ескиз върху Блок, отбелязва: „Описаното тържество, направено от Блок в стихове, е удивително близко до художествения замисъл на Репин и може да му послужи като пряка поетическа аналогия“.⁴

Освен от мемоарни сведения и художествени произведения Блок е получил познания за Освобождението и от документални извори — периодични издания и военни сборници. В това ни уверяват бележките на поета в специална тетрадка. „Материалы для поэмы“⁵, в която

¹ Е. И. Репин и В. В. Стасов. Переписка. Гос. изд. „Искусство“, стр. 37, писмо от 15 октомври 1878 г.

² За отношението на Репин към Освобождението вж. проф. Мара Цончева. Русно-турската война през 1877—1878 в изобразителното изкуство. Освобождението на България от турско иго — сборник статии, София, 1958, стр. 584—588.

³ А. Блок. Соч. в двух томах, т. I, стр. 488.

⁴ И. С. Зилберъщейн. „Репин в годы борьбы России за независимость славы“, Художественное наследие Репина, т. II, стр. 404.

⁵ Тази тетрадка е публикувана изцяло в Собрание сочинений, т. т. I—XII, Ленинград, 1932—1936, т. V., стр. 146—157.

са конспектирани впечатления му от прочетеното във връзка с поемата. От тях научаваме за широката осведоменост на автора по въпросите на революционното движение в Русия¹, за интереса му към най-разнообразни събития от обществения и литературния живот за периода от 1860 до 1880 г. и различни хора по това време. В случая за нас е важно да се види какъв фактически материал е послужил за основа на българския мотив. Посочената тетрадка ни дава сведения за следните източници: статията на Смирнов „Официална Турция в лицах“ („Вестник Европы“ — 1878 г., № 1), кореспонденциите на Е. Утин от България („Вестник Европы“), „Сборник военных рассказов. . .“ (1878—1879 г.). Без да се спираме подробно на съдържанието на тези материали, ще отбележим най-общо, че благодарение на тях Блок получава твърде детайлирана представа за хода на военните действия в България.

От „Вестник Европы“, който по това време дава обилни сведения както за исторически и етнографски особености на страната ни (А. Пипин — „Болгария и болгари“), така и за хода на военните действия (Внутреннее обозрение, Хроника — 1 март 1878 г.), Блок е могъл да научи подробности от военния бит — начин на въоръжението, числения състав на войската, брой на ранените и убитите, лошите климатически и санитарни условия². За отбелязване е специалният интерес на поета към дописките на политическия журналист Утин, който вижда не само парадната страна на победата, но и всички несполуки на военната машина, чиито корени лежат в разлагащата се царска Русия³.

Особено интензивно е бил използван като исторически източник „Сборник военных рассказов составленных офицерами — участниками войны 1877—1878 г.“, излязъл в шест тома в Петербург, непосредствено след войната. От това обемисто издание, включващо дописки, дневници и отделни статии на очевидци, Блок е черпил материал както за обстановката на боя, така и за действащите лица. Това личи от многобройните записи — преразкази на прочетеното, направени от поета в отбелязаната тетрадка, които ни дават основание да предполагаме, че в основата на баталистичните му картини лежат някои достоверни случки. Така например той е направил следния препис от сборника, залегнал, както ще видим, близко в основата на художественото му творение: „В очите на офицерите и войниците, върнали се от войната, още стоят раните, бледите лица, възбудените очи, заревото, бялото знаме, което се извива при светлината на горящите сламени колиби на Горни Дъбник⁴. Ето и едно от потресните описания на сраженията при Горни Дъбник, даващо основание за горните бележки: „Трудно е да си представи човек, макар и в слаби краски, картината, която представляваше редута във време на превземането му: цели грамади убити и ранени. . . локви кръв. . . разкъсани от снаряди меса — ето какво се представяше пред погледа на всеки, който се намираше в тази минута на редута; картината се допъл-

¹ По това време Блок изучава специално историята на руското революционно движение, за което свидетелствуват изброените в тетрадката му книги, четени през този период: „История рев. движения в России“ — А. Тун, „Политические процессы Михайлова, Писарева и Чернышевского“ — М. Лемке. „Годы скорби“ — Савинков, „Былое“ — О. С. Любатович.

² А. Блок. Материалы для поэмы. Собр. соч., 1932—1936, т. V, стр. 148—149.

³ Пак там, т. V, стр. 156—157.

⁴ Пак там.

ваше още от яркото зарево на горящите турски землянки, шатри и колиби и от оглушителния трясък на пукащите се от огъня снаряди и патрони. . . .¹

Силно впечатление на Блок са направили и разказите за преминаването на Балкана през зимата, когато по заледените планински пътеки е трябвало да се пренасят оръдия, хора и боеприпаси на цели полкове.

Интерес представлява описанието за смъртта на един от знаменосците — Митрофан Иванов, послужил вероятно за прототип на един от героите на Блок: „смъртно ранен, той не искаше да се раздели с поверената му светиня и като не слушаше уговорките на окръжаващите го асистенти, предаде знамето само няколко секунди преди смъртта си на един от окръжаващите го подофицери. И след като новият знаменосец го пое, раниха и него, но умирацията си беше избрал достоен приемник: последният превърза раната си и понесе обагреното със собствената му кръв знаме напред“.²

От посочения сборник Блок е могъл да почерпи материал и за генерал Скобелев — една от ярките фигури в неговото описание, чиято личност е център на внимание в много от разказите „Войниците го наричаха омагьосан“ — четем в един офицерски дневник — храбростта, буйната неукротимост на Скобелев ставаха даже нарицателни: често казваха: „храбър като Скобелев!“. На всеки човек е свойствено чувство на страх от смъртта. Скобелев като че ли презираше смъртта — гледаше я право в очите, едва ли не с насмешка!³

Посочените примери са само една малка част от всичко онова, което Блок по всяка вероятност е използвал и творчески преработил от историческите материали. От тях, както и от останалите данни, осветляващи творческата история на българската част в поемата „Възмездие“, се вижда, че той е извършил твърде интензивна подготвителна работа преди да пристъпи към изображението на вълнуващото го събитие. Сам по себе си този факт е едно доказателство за горещите му симпатии към извоюваната с руска кръв свобода на България.

II

Описанието, посветено на Освобождението на България,⁴ започва с картина на тържественото завръщане на руската гвардия от Балкански поход. Поетът ни въвежда в празничния Петербург, излязъл да посрещне воините-освободители. На фона на една западаща Русия посрещането на прославената армия в изображението на Блок се откроява като „ярко слънце“, в което греят възжеленията на цял народ.

Уж осень семьдесят восьмую
Дотягавает старый век.
В Европе спорится работа,
А здесь — попрежнему в болото
Глядит унылая заря. . .
Но в половине сентября
В тот год, смотри, как солнца много!
Куда народ валит с утра?
И до заставы всю дорогу
Горохом сиплется ура.

¹ Сборник военных рассказов 1877—1878. С. Петербург, 1879, т. IV, стр. 298.

² Пак там, т. III, стр. 600.

³ Сборник военных рассказов, т. II, стр. 215.

⁴ Откъсът за България в поемата „Възмездие“ е преведен от Мл. Исаев в юбилейен лист „80-години от Освобождението на България“ от 3 март 1958 г., стр. 6.

И Забалканский, и Сенная
 Кишат полицией, толпой,
 Крик, давка, ругань площадная...
 За самой городской чертой,
 Где светится золотоголовый
 Новодевичий монастырь,
 Заборы, бойни и пустырь
 Перед Московскою заставой, —
 Стена народу, тьма карет,
 Пролетки, дрожки и коляски,
 Султаны, кивера и каски,
 Царица, двор и высший свет!¹

Под бляскавото перо на поета този паметен ден се е превърнал в живописно всенародно тържество: радостни възгласи изпълват въздуха, букети цветя се сипят по столичните улици. Дефилират прославените полкове, събрали възторзите на хилядна публика. Техният вид е величествен.

Вон — павловцы, вон — гренадеры
 По пыльной мостовой идут;
 Их лица строги, груди серы
 Блестит Георгий там и тут,
 Разрежены их батальоны
 Но уцелевшие в бою
 Теперь под рваные знамена
 Склонили голову свою...²

Въодушевлението от победата се чувствува и в бойкия ритъм на стиха, който звучи в унисон с триумфалния марш на армията.

Какво носят тия синове от чуждите страни? — се запитва поетът. Какво възбужда така неудържимо тяхната патриотична гордост? И отговаря:

За ними — снежные Балканы,
 Три Плевны, Шипка и Дубняк,
 Незаживающие раны,
 И хитрый, и неслабый враг...³

Силни чувства будят тия имена — символи на безпределна храброст и себеотрицание. Героичната Шипченска епопея и Плевенските боеве, в които проляха кръвта си стотици хиляди руски и български синове, решиха изхода на войната — разгромен бе вековният отомански враг и извоювана свободата на България. В това се състои историческото им значение — Блок го е подчертал в патетично приповдигнат тон.

Отразявайки радостта от победата, в същото време поетът ясно подчертава и голямата цена, с която е заплатена тая победа: хилядите жертви на руските бойци, които в името на една благородна цел се вълнуват и умират, без страх посрещат бедите и смъртта:

И в час торжественный возврата
 Они забыли обо всем:
 Забыли жизнь и смерть солдата
 Под неприятельским огнем,
 Ночей, для многих — без рассвета,
 Холодную, немую твердь,
 Подстерегающую где-то —
 И наступающую смерть,

¹ А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, стр. 486.

² А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, 487.

³ Пак там.

Болезнь, усталость, боль и голод,
Свист пуль, тоскливый вой ядра,
Зальдевших ложементов холод,
Негреющий огонь костра...¹

С каква поразителна релефност е възсъздадена изключително тежката обстановка, при която са действували борците за нашата свобода, зловещата картина на полесражението, безкрайните страдания на войниците! И всичко това, за да изпъкне масовият ентузиазъм на обикновените руски хора и готовността, с която те се тръгнаха на война, решени на всякакви жертви.

Съзнанието за величието на подвига се подсилва още повече от последната картина на описанието. Тук, чрез разказите на войниците и офицерите в часовете на почивка се възкресяват незабравими спомени от водените сражения. Действието е пренесено в България.

В глазах любого офицера
Стоят видения войны.
На их, обычных прежде, лицах
Горят заемные огни.
Чужая жизнь свои страницы
Перевернула им. Они
Все крещены огнем и делом;
Их речи об одном твердят:
Как Белый Генерал на белом
Коне, средь вражеских гранат;
Стоял, как призрак невредимый,
Шутя спокойно над огнем;
Как красный столб огня и дыма
Взвился над Горным Дубняком;
О том, как полковое знамя
Из рук убитый не пускал;
Как пушку горными тропами
Тащить полковник помогал;²

Този лирически раздвижен откъс ни отвежда в разгара на боя, където руските воини-богатири рамо до рамо с българските опълченци показаха невидан героизъм. С една поразителна точност на историческите детайли поетът е обрисувал конкретни дела и герои, създал е индивидуални обрзи на народни пълководци и бойци, засвидетелствувани по документи. С това той въздействува непосредствено. Колко близки до нас са образите на легендарния Скобелев, на знаменосеца, на полковника, понесли тежкия кръст на борбата наравно с простия войник! (Да им известны боль и голод / с простым солдатом наравне...)³. Наистина талантливата ръка на Блок е сполучила да извае незабравима картина на личен героизъм, която се нарежда до най-хубавото за нашето Освобождение в руската и българската литература.

Поетическото внушение не би било така силно, ако авторът не е сполучил да разкрие високите цели на борбата — безкористната подкрепа на един братски народ, задушаван векове от робските вериги. Той ясно разбира освободителния характер на войната, благодарение на която рус-

¹ А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, стр. 487—488.

² А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, стр. 488—489

³ А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, стр. 489.

ките воини са спечелили любовта и признателността на широките народни маси:

Их с хлебом-солью ждут подносы,
Им речи будут говорить,
На них — цветы и папиросы
Летят из окон всех домов...
Да! Дело трудное их — свято!¹

Последният стих сумира най-главното в отношението на Блок към Освободителната война: вярата, че руският народ е защитил с цената на своята собствена кръв дълбоко справедливо, демократично и хуманно дело.

Блок се е откликнал към съдбините на българския народ не само с описанието на Освободителната война. Той е проявил заинтересованост и от развилите се след нея събития — Берлинския конгрес, където трябваше да се защитят спечелените от руското и българското оръжие успехи.

Переговоры о Балканах
Уж дипломаты повели,
Войска пришли и спать легли,
Нева закутилась в туманах,
И штатские пошли дела,
И штатские пошли вопросы;
Аресты, обыски, доносы
И покушенья — без числа...²

Показателно е, че поетът свързва Балканския въпрос със съдбата на Русия: ето в тази обстановка на дипломатически натиск от страна на западните държави, когато вече е отзвучал гърмът на победата, Русия е обхваната от вътрешно разложение. На освободителния патос на Руско-турската война той противопоставя мрачния полицейски режим в страната, който е в разрез с най-ценното качество на руския народ — борбата му против всяко потисничество.

В своята цялост описанието, посветено на България, в поемата на Блок представлява един забележителен поетически отклик на големите събития от епохата на Освободителната война, в който намират проникновен израз чувствата и възмущенията на двата братки народа в деня на победата, тревожните перипетии на войната, възторга от освобождението.

III

При разглеждане на българския мотив в поемата „Възмездие“, възникват и някои принципиални въпроси, които отвеждат до проблематиката на цялостното Блоково творчество.

На първо място трябва да се отбележи, че изображението на Освободителната война у Блок е в пряка връзка с обществено-политическите позиции на поета в навечерието на Първата световна война, когато светът е изпълнен с предчувствие за „нечути промени“ и „невиждани метежи“³. Независимо от това, че се третира едно минало събитие, Блок подхожда към него от гледището на поет-гражданин, отрекъл прогнилото буржоазно

¹ А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, стр. 488.

² Пак там, стр. 506.

³ А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, стр. 486.

общество, устремил се към новото, което ще дойде по пътя на революционното преустройство. От тази гледна точка не е случаен фактът, че поетът търси признаци за приближаващото се световно обновление навсякъде, където се е проявила волята на народите за свобода, както в миналото, така и в настоящето. В това отношение е показателен откликът му на събитията от Балканската война и особено на Китайската революция, в които вижда едно от огнищата на световен пожар: „Днес вестниците са изпълнени с вълнение (записва той на 29 октомври 1911 г. в дневника си) — расте китайската революция — там идва не само край на Манджурската династия, но и на абсолютизма!“¹ Едно такова епохално събитие като Освободителната война на Русия с Турция, разрешило кардиналния за времето Източен въпрос и изиграло ролята на буржоазно-демократическа революция, за Блок също е внушителен акт на обществено раздвижване, погледнато в историческа перспектива. Обстоятелството, че това събитие е представено в контраст на една стара, икономически западна Русия, говори, че поетът го схваща като нарушение на покоя, на старото, на застоя. Наистина то не е в състояние да измени хода на общественото развитие — след него животът пак си върви по утъпканите пътеки на старото: „Как пехота. . . нелепым строем“.² Но споменът за „огрялото слънце“ възбужда чувствата, раздвижва мисъта за активно дело. Това се налага толкова повече, като се съпостави с картината на настъпилите след Освобождението „аресты, обиски, доносы и покушенья — без числа. . .“ — която не е загубила актуалността си и във времето на Блок. Оттук включването на българската част в поемата в оня поток от събития, който определя „музикалния напор“ на епохата — революцията.

Мислите за революцията закономерно привеждат поета до мисли за съдбата на родината — нейното бъдеще в тия години е централна тема в творчеството му. Предчувствайки приближаването на световната буря, той вярва, че на Русия като страна на назряващата революция, е съдено да играе всемирно-историческа роля. В стихотворенията и статиите му от този период има пророчески предсказания за светлото бъдеще на Русия („Народ и интеллигенция“ — 1908, „Стихи о России“ — 1915). Изпълнен със синовна обич към родината си, Блок се отнася отрицателно към буржоазна Европа, в която вижда нещо „трагично. . . нещо болно и нервиращо“. Не случайно в писмо от Кемпер през 1911 г. той съобщава: „В целия свят става нещо неописуемо уродливо — приготвяване за война, която мирише не само на кръв и дим, но и на някакъв комерическа френско-немска пошлост.“³ В същото време Блок предрича, че „Русия е пред революция“ и вярва в нейната спасителна мисия. Връщайки се към националното ѝ минало, той търси ония моменти, които най-ярко очертават ореола ѝ на „спасителка“. В това отношение Освободителната война се схваща от поета-патриот като първостепенен фактор. Това е историческо осъществяване на идеята за благородството на руския народ пред лицето на цял свят! И то не само в тясно национален смисъл (освобождателното на поробена България), а в международен мащаб (унищожението на последните остатъци от отживелия феодализъм в Европа).

Освобождението на България в изображението на Блок е свързано и с въпроса за реалистичните тенденции в творчеството му, проявили се особено ярко в поемата „Възмездие“.

¹ Дневник А. Блока. 1911—1913. I. Ленинград, 1928, стр. 27.

² А. Блок. Возмездие. Сочинения в двух томах, т. I, стр. 490.

³ А. Блок. Сочинения в двух томах, т. II, стр. 673.

Цялата творба е изпълнена с жизнено правдиви картини, пластични, ярки — характерни за творческата еволюция на Блок през тия години. В нея се е потвърдило реалистичното самочувствие на поета, който в 1911 г. заявява, че обича безумно живота,¹ а в 1912 г. отбелязва: „... Реалност ни трябва нам — няма нищо по-срашно на света от мистиката...“² Съпоставено с тия мисли описанието на Освободителната война още веднъж потвърждава стремежа на поета да преодолее абстрактното, условно изкуство и да се приближи до проблемите на живота. Спирайки се на сюжет от историческото минало, Блок има реална представа за обществената значителност на обрисуваното събитие. Героичният патос се постига не чрез романтична изключителност и фантастика, а чрез действията на реални лица, типични за своята епоха. Картините на посрещането на руската армия в Петербург и на сраженията в България са осезаемо конкретни и живи. Синтетичните образи на народа, който приветствува гвардията и на руската армия-освободителка, както и самостоятелните образи на историческите герои се налагат със своята достоверност и художествена правдивост.

В композиционния строеж на описанието също имаме близост до реалистичните традиции на руската литература. Историческото събитие не е предадено откъснато от реалното действие, а е вградено в цялата тъкан на произведението, следва неговия сюжет, емоционалност, ритъм. Това придава историческа обосновааност и убедителност на сюжета.

Стилно-изразните средства подсилват впечатлението за реално извършване на действието. Издържани в четиристъпен ямб, в тоналността на поемата, стиховете за България имат класическата форма на Пушкиновия стих. Те, наред с цялостната образна система, дорисуват творческия облик на Блок, който в тия години от нежен поет се превръща в метежен и мъжествен творец на пророческите ямби.

От казаното до тук се налага представата, че описанието, посветено на Освобождението на България в поемата „Възмедие“, се включва в революционните, патриотичните и реалистичните тенденции на зрялото Блоково творчество. Но това описание може да бъде поставено и в друга връзка с творчеството на Блок — по основния си патос то е близко до свободолюбието, високия хуманизъм и стремежа за активно дело на зреещата в недрата на стария строй нова обществена сила — руския пролетариат — която ще осъществи историческото възмездие.

За нас, българите, отзивчивостта на Александър Блок към историческата участ на нашия народ в една поема, в която се чертае нова ера от социалното развитие на човечеството, е един знаменателен факт! Този отклик на бележития поет продължава плодотворната традиция на български теми в руската класическа литература в творчеството на Пушкин, Тургенев, Достоевски, Толстой, Чехов, Полонски, Гаршин и др. Той е нов момент в развитието на руско-българските литературни връзки, осветлявайки важен етап от българското минало от позициите на движението към социализма.

¹ Дневник А. Блока (1911—1913), Ленинград, 1928, стр. 28.

² Пак там, стр. 88.